Capitolul I

Lingvistica teoretică. Distincții conceptuale primare: limbaj, limbă

Delimitarea domeniului

Într-o accepțiune simplă și de cea mai mare generalitate, lingvistica poate fi definită drept „studiul științific al limbii" (LYONS, *Introducere...*, p. 11) sau „studiul științific al limbajului omenesc" (MARTINET, *Elemente...*, p. 25), această știință avînd a studia „toate manifestările limbajului uman" (SAUSSURE, *Curs*, p. 33). Dificultățile de înțelegere justă apar atunci cînd dorim să aprofundăm această definiție, căci va trebui să definim mai întîi ce înseamnă în aces caz termenii ştiinţific, limbaj şi limbă. Să reținem pentru moment că o abordare științifică impune respectarea principiilor obiectivității, adecvării și verificabilității empirice. Dată fiind natura atît de complexă a limbajului uman, aplicarea consecventă a acestor principii este dificilă, spiritul investigator al omului de știință trebuind în acest caz să examineze un obiect care nu îi este extrinsec, precum în cazul celor mai multe dintre științe (fizica se ocupă cu mecanismele realității materiale, biologia – cu manifestările ființelor vii etc.), ci un obiect, am spune, inefabil, care definește propria sa esență. Din această cauză, în calitate de știință modernă, adică de domeniu de cercetare cu un obiect propriu, o terminologie și principii proprii, lingvistica este o disciplină relativ recentă și se prezintă mai degrabă ca un ansamblu de teorii diverse (uneori divergente, cel mai adesea complementare) decît ca un discurs teoretic unic și general acceptat.

Abordînd acum ceilalți doi termeni menționați mai sus, limbaj și limbă, trebuie să remarcăm imediat că ei desemnează noțiuni distincte, care ne ajută să operăm în continuare o serie de distincții importante. Să spunem că ambii termeni desemnează noțiuni abstracte și nu realități concrete, perceptibile cu simțurile. În realitatea ca atare a faptelor nu

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

există decît v o r b i r e a o a m e n i l o r, adică faptul de a vorbi ca atare sau oameni care vorbesc între ei. Presupunînd că, asemenea unui extraterestru, nu am şti nimic despre lume şi oameni şi am vedea prima dată doi oameni vorbind, ce am observa? Am constata mai întîi că acei oameni v o r b e s c, adică schimbă între ei informaţii într-un mod specific, cu alte cuvinte, c o m u n i c ă; apoi, la o examinare repetată şi comparativă a mai multor asemenea acte de vorbire, vom constata că ei practică această comunicare într-o l i m b ă anume, adică într-un cod de semne specific. Acest mic e x e m p l u m imaginar, pilda aceasta, are menirea să ne sugereze diferenţele conceptuale între l i m b a j şi l i m b ă. Prin l i m b a j, trebuie aşadar să înţelegem o calitate umană intrinsecă, o caracteristică a speciei umane în ansamblul ei şi o facultate specifică proprie fiecărui individ uman, aceea de a produce semne vocale specifice, dotate cu sens, în scopul comunicării interpersonale, într-un cadru social. Existenţa limbajului este aşadar nu reală, ci potenţială. Oamenii nu „vorbesc limbajul", ci vorbesc o limbă anume, una singură la un moment dat, fie aceasta română, franceza, latina, esperanto sau oricare alta. Prin l i m b ă vom înţelege aşadar concretizarea istorică a facultăţii umane universale a limbajului. Pe cînd limbile sunt multiple, limbajul uman natural[1] este unic şi are trăsături generale sau universale.

O listă relativ cuprinzătoare a trăsăturilor generale ale limbajului uman ar fi (după HOCKETT, *passim*) următoarea: 1. utilizarea aparatului audio-fonator; 2. caracterul direcţional al emiterii şi receptării mesajului; 3. dispariţia rapidă a emisiei sonore; 4. caracterul interşanjabil al poziţiei emiţătorului şi a receptorului („intersubiectivitatea" sau „caracterul dialogal"); 5. retroactivitatea: emiţătorul percepe retroactiv propriul mesaj; 6. specializarea: absenţa unei relaţii între forma fizică a mesajului şi tipul de reacţie pe care acesta îl poate provoca; 7. semanticitatea: existenţa unei relaţii între elemente ale mesajului şi un referent exterior acestuia; 8. arbitrarietatea: absenţa unei relaţii necesare între semnificant şi semnificat; 9. caracterul discret: repertoriul de mesaje posibile nu este continuu; 10. caracterul substitutiv: mesajul verbal poate face referire la ceva depărtat în timp şi spaţiu; 11. caracterul deschis: pot fi produse mesaje inedite care sunt general recunoscute; 12. caracterul cultural:

1. Pe lîngă l i m b a j u l n a t u r a l, vorbim uneori de l i m b a j e a r t i f i c i a l e, create de om, dar acestea nu sunt altceva decît nişte l i m b i particulare (traductibile în oricare dintre limbile istorice cunoscute) care renunţă uneori la suportul fonic, în favoarea altui tip de suport, cum ar fi cel vizual (sistemul semnelor de circulaţie) sau tactil (scrierea Braille).

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

regulile de întrebuințare ale sistemului de comunicare (limba) sunt transmise pe căi culturale și nu genetice; 13. dubla articulare: sistemele de comunicare (limbile) prezintă un nivel de structurare primar, de semne minimale („organizare cenematică"), și unul secundar, de semne dotate cu sens („organizare plerematică"); 14. capacitatea de simulare a comunicării: sistemele de comunicare (limbile) permit producerea de mesaje false sau golite de sens; 15. reflexivitatea: sistemul de comunicare (limba) își poate deveni propria referință („funcța metalingvistică"); 16. posibilitatea învățării oricărui sistem de comunicare: orice ființă umană își poate însuși mai mult de una dintre limbile umane (bilingvismul sau poliglosia).

Limbajul uman, ca entitate potențială, și-a păstrat neschimbate de-a lungul istoriei atributele, pe cînd limbile se schimbă în permanență, ca realități istorice. Limbile au un caracter comunitar, în sensul că sunt create și funcționează în cadrul unor comunități date, pe cînd limbajul, manifestîndu-se exclusiv în cadru social, rămîne totuși un dat anistoric al ființei umane.

După acest scurt excurs terminologic-conceptual, suntem acum în măsură să stabilim mai precis domeniul de cercetare al lingvisticii generale, printr-o primă delimitare epistemologică: pe cînd limbajul ca atare cade în sarcina f i l o s o f i e i l i m b a j u l u i, studiul limbilor rămîne pe seama l i n g v i s t i c i i g e n e r a l e sau a l t e o r i e i l i m b i i. Discipline teoretice amîndouă, f i l o s o f i a l i m b a j u l u i și l i n g v i s t i c a g e n e r a l ă se disting așadar prin obiectul lor de studiu. Pe cînd filosoful își pune întrebări precum cele privitoare la originea și esența limbajului uman și la caracteristicile sale universale, lingvistul încearcă să răspundă la întrebări cum ar fi: ce este o limbă, cum este alcătuită și cum funcționează o limbă, de ce și cum se schimbă limbile etc. Filosofia limbajului este așadar o disciplină prioritar speculativă, pe cînd lingvistica este una prioritar empirică, în sensul că pleacă de la și se întoarce întotdeauna la fapte de limbă concrete. Cu alte cuvinte, filosofia limbajului are ca obiectiv formularea unei teorii generale a limbajului uman, pe cînd lingvistica își propune formularea unei teorii a limbii.

Deși, cum vom vedea într-un capitol special, reflecția asupra limbajului, pe de o parte, și abordarea empirică a faptelor lingvistice, sub forma gramaticii tradiționale, pe de altă parte, sunt componente vechi ale tradiției culturale europene, autonomizarea lingvisticii ca știință particulară și desprinderea ei de filosofie, pe de o parte, și de practica didactico-gramaticală, pe de altă parte, este relativ recentă, datînd aproximativ din

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

primele decenii ale secolului al XIX-lea, o dată cu naşterea „lingvisticii ştiinţifice", prin inventarea metodei specifice a comparativismului-istoric. De atunci încoace, lingvistica nu a încetat să progreseze, cîştigîndu-şi chiar, în opinia multor savanţi, statutul de „ştiinţă-pilot", furnizoare de metode, concepte şi tipuri de abordare pentru alte ştiinţe ale spiritului. Formularea acestei opinii a fost posibilă datorită faptului că, prin natura sa epistemologică, bazată pe rigoare şi abordarea empirică a faptelor, lingvistica are puncte comune cu ştiinţele exacte, matematica şi fizica, putînd oferi garanţia unei obiectivităţi ştiinţifice superioare. Aceasta este şi o chestiune de terminologie, căci lingvistica este, între ştiinţele spiritului, cea care a reuşit să-şi creeze o terminologie specifică, proprie. Înglobînd termeni ai gramaticii tradiţionale precum *gen*, *caz*, *număr*, *diateză*, *aspect* etc., lingvistica modernă şi-a creat, de asemenea, o sumedenie de termeni proprii şi specifici, precum *fonem*, *morfem*, *semantem*, *enunţ*, *constituent* etc., atribuind deopotrivă conţinuturi specifice unor termeni preexistenţi în vocabularul altor ştiinţe, precum *structură*, *sistem*, *normă* etc. Crearea unei terminologii şi, implicit, a unui inventar de concepte proprii, precum şi delimitarea precisă a domeniului de cercetare determină constituirea oricărei ştiinţe. Sunt două obiective care i-au preocupat intens pe învăţaţii care, în plină epocă romanică, la începutul secolului al XIX-lea, s-au străduit să „inventeze" o ştiinţă autonomă a limbajului. Pornind de la experienţa în acest sens a danezului Rasmus Rask, Louis Hjelmslev[2] constată următoarele:

> Limbajul reprezintă un studiu captivant căci, în ciuda complexităţii naturii sale, el permite, cu mai multă uşurinţă decît alte aspecte ale spiritului uman, o abordare generală şi nişte comparaţii care conduc la apariţia obiectului unei specializări restrînse, pe care îl plasează într-un cadru mai larg; şi, cît limbajul pune în evidenţă, prin fonetica şi prin gramatica sa, o structură sistematică favorabilă proiectului şi metodei, cu atît perspectiva comparativă şi generală devine ceva mai mult decît o estimare subiectivă şi se apropie de gîndirea exactă. Acest fapt face din lingvistică cea mai raţională dintre ştiinţele umaniste generale. Rask acţionează ca un realist şi ca un raţionalist în mijlocul perioadei romantice şi sub influenţa Romantismului.

Concepîndu-şi teoria lingvistică la sfîrşitul secolului al XIX-lea, pe baza experienţei acumulate de cel puţin două generaţii de cercetători

2. În studiul *Introduction à la linguistique* din 1937, publicat în HJELMSLEV, *Essais*..., p. 15-27 (citatul se află la p. 18).

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

specializaţi ai faptelor de limbă, Ferdinand de Saussure (1857-1913) a sintetizat cel mai bine sarcinile proprii ale lingvisticii, care ar fi:

a) să facă descrierea şi istoricul tuturor limbilor la care va putea ajunge, ceea ce înseamnă să facă istoricul familiilor de limbi şi să reconstituie, în măsura posibilului, limbile-mamă ale fiecărei familii;
b) să caute forţele ce sunt în joc în mod permanent şi universal în toate limbile şi să determine legile generale cărora li se supun toate fenomenele particulare ale istoriei;
c) să se delimiteze şi să se definească pe ea însăşi (SAUSSURE, *Curs*, p. 33).

Încercînd el însuşi să contribuie la realizarea acestor sarcini ale ştiinţei limbilor, Saussure a propus în *Cursul* său *de lingvistică generală* – publicat postum, în anul 1916, de către elevii săi Charles Bally (1865-1947) şi A. Sechehaye[3] – o serie de concepte şi distincţii teoretice de mare importanţă, precum cea dintre limbă şi vorbire (langue/parole), sintagmatic/paradigmatic, sincronie/diacronie etc., concepte şi distincţii care au făcut epocă în perioada imediat următoare, declanşînd un impuls fără precedent al cercetărilor de lingvistică teoretică. Pentru a sugera enormul impact istoric al operei savantului genevez, să ne referim pe scurt doar la distincţia pe care el a operat-o între limbă şi vorbire. Prin limbă, în spirit saussurian, trebuie să înţelegem modelul cel mai abstract, social în esenţa sa, aparţinînd unei colectivităţi „sub forma unor amprente depuse în fiecare creier" (SAUSSURE, *Curs*, p. 44), ca un sistem de reguli relativ fixe, asemenea unui dicţionar ale cărui exemplare identice se află distribuite la mai mulţi indivizi. Vorbirea ar fi, dimpotrivă, aspectul individual, particular şi irepetabil, concretizarea în acte de comunicare a regulilor abstracte de la nivelul sistemului. Deşi nu exclude posibilitatea

3. Acest volum, de o importanţă capitală pentru configurarea ştiinţelor moderne ale limbajului, a impus în uz sintagma *lingvistică generală* (fr. *linguistique générale*), larg întrebuinţată în secolul XX, pentru a desemna lingvistica teoretică, în opoziţie cu diferitele „lingvistici speciale". Modelul pare să fi fost sintagma germ. *allgemeine Sprachwissenschaft*, curentă în mediile academice germane din a doua parte a secolului al XIX-lea. Saussure însuşi nu a folosit această expresie, ci exclusiv termenul de *lingvistică*. Expresia ca atare era denumirea oficială a cursurilor ţinute de Saussure la Geneva în perioadele 1906-1907, 1908-1909 şi 1910-1911. Textul propriu-zis al *Cursului* reprezintă o compilaţie efectuată de autorii ediţiei, pe baza notiţelor de curs ale mai multor studenţi.

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

unei lingvistici a vorbirii, Saussure afirmă că lingvistica propriu-zisă ar trebui să aibă drept unic obiect limba, lingvistul trebuind să se situeze deasupra noianului de fapte lingvistice particulare şi individuale şi să se raporteze la ceea ce este general, repetabil şi sistemic.

În prelungirea acestei aserţiuni saussuriene, în secolul XX s-a dezvoltat structuralismul lingvistic, o vastă mişcare de idei orientată cu precădere spre studiul descriptiv şi sincronic al limbilor, pe considerentul că limba, adică un sistem lingvistic dat, nu poate fi descris decît la un moment dat anume, adică în sincronie, acest tip de abordare fiind singura modalitate care ar garanta obiectivitatea ştiinţifică necesară. Structuralismul lingvistic, dincolo de diversele „şcoli" şi direcţii care l-au ilustrat (şcoala geneveză, şcoala daneză, şcoala pragheză, formalismul rus ş.a.), şi-a cîştigat mari merite, în special în direcţia creării unei terminologii precise şi a unui instrumentar metodologic adecvat descrierii limbii.

Iată însă că un alt lingvist important al secolului XX, Eugenio Coseriu (1921-2002), promotor (între alţii) al funcţionalismului lingvistic, afirmă, dimpotrivă, că obiectul primar al studiului lingvistic îl constituie vorbirea, adică realitatea ca atare a faptelor lingvistice, din care, prin operaţii mentale specifice, cercetătorul deduce elementele abstracte şi generale ale sistemului. Studiind, pe lîngă faptele concrete de la nivelul actelor de vorbire, elementele structurale de maximă generalitate, care asigură stabilitatea sistemului, cercetătorul nu ar trebui să ignore, în concepţia aceluiaşi E. Coseriu, şi relevanţa acelor fapte acceptate de o comunitate la un moment dat ca fiind dezirabile, încadrate în normă. O asemenea abordare complementară şi integratoare ar defini astfel profilul unei lingvistici integrale, înţeleasă deopotrivă ca o lingvistică a vorbirii (sau a textului), o lingvistică a normei şi o lingvistică a sistemului.

Pentru a înţelege încă şi mai bine dinamica evoluţiei ideilor lingvistice, trebuie să menţionăm că distincţiile teoretice amintite mai sus au o „preistorie" identificabilă în tradiţia europeană, meritul lui Saussure şi al lui Coseriu fiind acela de le fi reformulat într-un cadru teoretic mai precis şi de a le fi impus atenţiei cercetătorilor. Cu aproximativ şaptezeci de ani înainte de Saussure, Wilhelm von Humboldt (1767–1835), operînd cu concepte din filosofia lui Aristotel, a emis în lucrarea *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, concepută ca o introducere la lucrarea sa despre limba kawi din Java, dar publicată postum în anul 1836, o serie de idei extrem de importante

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

pentru evoluția ulterioară a concepțiilor științifice despre limbaj. Între altele, în această celebră lucrare, Humboldt afirma că limba trebuie privită deopotrivă ca a c t i v i t a t e (*ἐνέργεια – Tätigkeit*), dar și ca r e z u l t a t (*ἔργον – Werk*), cu alte cuvinte, limba este simultan o activitate umană continuă, o producere neîntreruptă de acte lingvistice individuale, dar și un fapt constituit, un construct care rezultă ca efect al acestei activități (limba istorică în sine, căreia îi poate fi determinată o gramatică și un vocabular). După cum, în calitate de e r g o n , limba se constituie în urma procesului istoric al unei activități continue de comunicare într-un cadru comunitar, tot atît de adevărat este și faptul că nici un act de comunicare individual nu se poate petrece în absența unui sistem de semne relativ stabil. Rezultă așadar că, în practică, obiectul de studiu al lingvisticii generale îl constituie limbile istorice, văzute deopotrivă ca s i s t e m e, dar și ca a c t i v i t ă ț i s o c i a l e[4].

O perspectivă cu un grad maxim de generalitate este însă greu de realizat și doar prin cercetarea limbilor ca atare, a fiecărei limbi în parte, se pot obține elementele valide ale unei teorii lingvistice generale. Suntem deci nevoiți să postulăm necesitatea unor l i n g v i s t i c i s p e c i a l e , orientate, fiecare în parte, spre teoria unei limbi concrete. Pe de altă parte, dacă ținem seama de faptul că o limbă poate fi privită deopotrivă ca un rezultat, ca un obiect constituit la un moment dat, care poate fi observat în toată complexitatea sa și descris ca atare în toate articulațiile sale, dar și ca proces, ca o realitate dinamică, prezentîndu-se sub forma unei activități umane și supus așadar schimbării sub presiunea unor factori externi sau ca urmare a unor tendințe interne, atunci va trebui să acceptăm ideea existenței, pe de o parte, a unei l i n g v i s t i c i s i n c r o n i c e sau d e s c r i p t i v e și, pe de altă parte, a unei l i n g v i s t i c i d i a c r o n i c e sau i s t o r i c e . Sarcina lingvisticii sincronice constă în descrierea sistematică a structurii unei limbi date la un moment dat, pe cînd obiectivul lingvisticii diacronice constă în abordarea unei limbi în dinamica sa evolutivă, adică în succesiunea etapelor sale istorice. În mod practic, abordarea de tip sincronic se concretizează în gramatici sau dicționare ale unui anumit stadiu al limbii – de exemplu, *Gramatica limbii române*, numită „a Academiei", și *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) sunt lucrări cu caracter sincronic-descriptiv, dedicate descrierii stadiului actual al limbii române. Abordarea de tip diacronic are ca scop principal, în esență, mai întîi

4. Mai pe larg despre ideile lui W. von Humboldt, vezi *infra*, § 5.14.

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)

înregistrarea şi clasificarea şi apoi explicarea schimbărilor lingvistice petrecute într-o limbă de la o etapă la alta.

Pe de altă parte, la mai buna cunoaştere a limbajului uman în ansamblul său, un aport consistent îl poate avea punerea faţă în faţă a două sau mai multe limbi diferite, înrudite între ele, mai mult sau mai puţin asemănătoare. Avem de-a face în acest caz cu lingvistica comparată, constituindu-se astfel în cîmpul lingvistic domenii de cercetare cum ar fi romanistica (studiul comparativ al limbilor romanice), germanistica (studiul comparativ al limbilor germanice), semitistica (studiul comparativ al limbilor semitice) etc.

Există, de asemenea, un moment în activitatea de cercetare lingvistică în care lingviştii nu se mai mulţumesc doar cu descrierea şi explicarea limbii sau a limbilor, ci încearcă să şi intervină în existenţa şi funcţionarea ei socială, încercînd, cu alte cuvinte, să determine anumite direcţii de evoluţie. În acest caz, avem de a face cu ceea ce numim lingvistica normativă sau prescriptivă. Pe baza cunoaşterii pozitive a faptelor lingvistice, dar şi a tradiţiei şi tendinţelor limbii, lingvistul încearcă pe această cale să impună anumite norme, prin lucrări cu caracter normativ, cum sunt dicţionarele normative (aşa-numitele „dicţionare ale greşelilor de limbă") sau îndreptarele de orice fel. Dacă abordarea descriptivă prezintă faptele şi fenomenele lingvistice aşa cum sunt ele, adică în mod obiectiv, abordarea prescriptivă are ca scop constituirea unei limbi ideale sau exemplare, bazată pe norme şi prescripţii considerate dezirabile. Acest tip de abordare se raportează în mod consecvent şi programatic la opoziţia corect/incorect, urmărind impunerea a ceea ce este considerat corect şi evitarea sau excluderea din uzul lingvistic a ceea ce este greşit sau incorect. Trebuie însă spus că marja de influenţă a specialiştilor în cercetarea lingvistică asupra vieţii limbii este relativ restrînsă, ea reducîndu-se la sfera limbilor literare.

Mai rămîne să menţionăm, în încheierea acestor consideraţii introductive, că lingvistica şi-a constituit un „metalimbaj" specific, socotit unul dintre cel mai bine precizate şi mai funcţionale, luat adesea ca model de către alte ştiinţe ale spiritului.

BDD-B326-02 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:06 UTC)